

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD, dots. P.Lutfullayev, PhD, dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi asosida chop etiladi. Jurnal Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2026

UDK: 378:37.017.92

PEDAGOGIK OLIY TA'LIMDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING USPENSKIY MODELI

Raximov Kodirjon Karimberdiyevich

Namangan davlat universiteti tadqiqotchisi

E-mail: rakhimovk1155@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7380-1923

Annotatsiya: Maqolaning maqsadi V.A.Uspenskiyning ilmiy-pedagogik faoliyatidan qayta tiklangan tamoyillar asosida pedagogik oliy ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish modelini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda aksiologik, faoliyatli va sistemaviy yondashuvlar uyg'unlashtirilib, tizimli-strukturaviy tahlil, tarixiy-pedagogik rekonstruksiya, kontekstual tahlil hamda pedagogik modellashtirish usullari qo'llanildi. Olimning hujjatlashtirilgan faoliyati tadqiqotchi talqinidan farqlanib, taklif etilgan model muallif ishlanmasi sifatida belgilandi. Natijada haqiqiy ishga jalb etish, madaniy meros materialiga tayanish, ustoz namunasining izchilligi va natijaning uzoq muddatlilik modelning asosiy tamoyillari sifatida ajratildi. Ushbu tamoyillar asosida maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy bloklardan iborat tizim loyihalani, uning tarkibiy qismlari o'rtasidagi funksional bog'lanishlar belgilandi. Tarbiyaviy ishni kasbiy tayyorgarlikdan ajratish va uning natijasini o'tkazilgan tadbirlar soni bilan baholashdagi cheklovlar tahlil qilindi. Baholashda pedagogik amaliyot davridagi real xulq-atvor va kasbiy qarorlarning qadriyatli asosiga e'tibor qaratildi. Rasmiylashuv xavfini kamaytirish uchun baholashni rivojlantiruvchi suhbat bilan bog'lash tavsiya etildi. Xulosada ma'naviy-axloqiy tarbiyani o'quv va ilmiy faoliyat mazmuniga singdirish, talabalarni madaniy merosga oid davomli loyihalarga jalb etish va ularga haqiqiy mas'uliyat yuklash zarurligi asoslandi.

Kalit so'zlar: ma'naviy-axloqiy tarbiya, pedagogik model, samaradorlik, Viktor Uspenskiy, haqiqiy ish, madaniy meros, g'amxo'rlik etikasi, xarakter tarbiyasi, ustoz namunasi, oliy pedagogik ta'lim.

МОДЕЛЬ УСПЕНСКОГО В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДУХОВНО- НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация: Цель статьи состоит в разработке модели повышения эффективности духовно-нравственного воспитания в педагогическом высшем образовании на основе принципов, реконструированных из научно-педагогической деятельности В.А. Успенского. Методологическую основу исследования составило сочетание аксиологического, деятельностного и системного подходов. Применялись системно-структурный анализ, историко-педагогическая реконструкция, контекстуальный анализ и педагогическое моделирование. Документированные факты деятельности учёного разграничивались с исследовательской интерпретацией, а

предложенная модель определялась как авторская разработка. В результате были выделены четыре принципа: включение в подлинную работу, опора на материал культурного наследия, последовательность примера наставника и долгосрочность результата. На этой основе спроектирована система, объединяющая целевой, содержательный, технологический и результативный блоки, и определены функциональные связи между ними. Проанализированы ограничения воспитательной работы, обособленной от профессиональной подготовки, и оценивания её результатов по количеству проведённых мероприятий. В оценивании акцент сделан на реальном поведении студентов в период педагогической практики и ценностных основаниях профессиональных решений. Для снижения риска формализации рекомендовано связывать оценивание с развивающим диалогом. Обоснована необходимость интеграции духовно-нравственного воспитания в учебную и научную деятельность, участия студентов в продолжительных проектах по изучению культурного наследия и предоставления им реальной ответственности.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, педагогическая модель, эффективность, Виктор Успенский, подлинная работа, культурное наследие, этика заботы, воспитание характера, пример наставника, высшее педагогическое образование.

THE USPENSKY MODEL FOR RAISING THE EFFECTIVENESS OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract: This article aims to develop a model for improving the effectiveness of spiritual and moral education in higher pedagogical education, drawing on principles reconstructed from V.A. Uspensky's scholarly and pedagogical work. The study combines axiological, activity-based and systemic approaches with structural analysis, historical and pedagogical reconstruction, contextual analysis and pedagogical modelling. Documented facts about Uspensky's work are distinguished from the researcher's interpretation, and the proposed model is identified as the author's development. Four principles are established: involvement in genuine work, reliance on cultural heritage, consistency of the mentor's example and the long-term nature of educational outcomes. These principles underpin a system comprising target, content, technological and outcome blocks with defined functional connections. The analysis examines the limitations of separating moral education from professional preparation and assessing its outcomes through event counts. Assessment focuses on students' actual behaviour during teaching practice and the values informing their professional decisions. Developmental dialogue is recommended to reduce formalisation. The study concludes that moral education should be integrated into academic and research activities through sustained cultural heritage projects and opportunities for students to assume real responsibility.

Keywords: spiritual and moral education, pedagogical model, effectiveness, Viktor Uspensky, genuine work, cultural heritage, ethics of care, character education, mentor's example, higher pedagogical education.

KIRISH

Ma'naviy-axloqiy tarbiya pedagogik oliy ta'limning e'tirof etilgan vazifalaridan biri bo'lib, uning zarurligi hech kimda shubha tug'dirmaydi. Biroq amaliyotda mazkur ishning samaradorligi masalasi ochiq qolmoqda: tadbirlar o'tkaziladi, hisobotlar tayyorlanadi, qatnashuvchilar soni qayd etiladi, ammo bu faoliyat talabaning real kasbiy xulq-atvoriga qanday ta'sir ko'rsatayotgani aniqlanmaydi. Mazkur holat tarbiyaviy ishning mazmunini emas, uning tashkiliy modelini qayta ko'rib chiqishni talab qiladi.

Samaradorlik muammosining ildizi tarbiyaviy ishning o'quv jarayonidan ajratilganida yotadi. Amaldagi amaliyotda ma'naviy-axloqiy tarbiya ko'pincha alohida yo'nalish sifatida tashkil etiladi: unga maxsus vaqt ajratiladi, maxsus mas'ul belgilanadi, maxsus tadbirlar rejalashtiriladi. Natijada talabada ikki alohida soha haqidagi tasavvur shakllanadi: kasbiy tayyorgarlik va tarbiyaviy ish. Ikkinchisi birinchisidan ajralgan holda, ko'pincha rasmiy tarzda qabul qilinadi va shaxsiy ahamiyat kasb etmaydi.

Mazkur muammoning yechimini izlashda tarixiy tajriba qimmatli material beradi. V.A.Uspenskiy (1879–1949) faoliyati bunday material sifatida alohida e'tiborga loyiq. 1913-yilda Peterburg konservatoriyasini tugatgan musiqashunos 1918-yilda Toshkentga kelib, umrining o'ttiz yildan ortiq qismini Markaziy Osiyo xalqlari musiqa merosini o'rganish va milliy kadrlar tayyorlashga bag'ishlagan. U 1918–1922-yillarda Toshkent Xalq konservatoriyasida dars bergan, 1928–1934-yillarda musiqa bilim yurtida ishlagan, 1936-yildan Toshkent konservatoriyasi professori va dekani bo'lgan, 1943-yilda san'atshunoslik doktori ilmiy darajasini olgan.

Uning tarbiyaviy ta'sirining o'ziga xosligi shundaki, u maxsus tarbiyaviy tadbirlar orqali emas, birgalikdagi haqiqiy ish orqali amalga oshgan. Talabalar va yosh mutaxassislar uning atrofida ma'ruza tinglash uchun emas, aniq ilmiy vazifani hal qilish uchun to'plangan: maqomni yozib olish, ekspeditsiya materiallarini qayta ishlash, milliy musiqa nazariyasini shakllantirish. Mazkur ishning o'zi qadriyatlarni uzatgan: unda

aniqlik, sabr, o'zga madaniyatga hurmat va merosga mas'uliyat amaliy talab sifatida namoyon bo'lgan.

Mazkur tanlovning tarbiyaviy mexanizmi aniq. Maxsus tashkil etilgan tarbiyaviy vaziyatda ishtirokchi o'zidan nima kutilayotganini biladi va shunga mos xulq-atvor ko'rsatadi; haqiqiy ish sharoitida esa natija real bo'lgani uchun u o'z haqiqiy munosabatini namoyon qilishga majbur bo'ladi. Qo'lyozmani aniq ko'chirish yoki yuzaki bajarish, qiyinchilikda davom etish yoki to'xtash – bu tanlovlarning har biri qadriyatli ma'noga ega va aynan ular shaxsiy pozitsiyani shakllantiradi.

Modelning ikkinchi tamoyili ham izohni talab qiladi. Madaniy meros materialiga tayanish tasodifiy tanlov emas: bunday material talaba uchun shaxsiy ahamiyatga ega bo'lish imkoniyatiga ega, zero u o'z oilasi, hududi va xalqining tarixi bilan bog'lanadi. Mavhum axloqiy mavzudan farqli o'laroq, aniq qo'shiq, hunar yoki an'ana bilan ishlash talabada shaxsiy aloqadorlik hissini uyg'otadi. Aynan shu hissiy aloqadorlik qadriyatli ta'sirning zaruriy shartidir.

Mazkur maqolaning metodologik pozitsiyasini aniq belgilash zarur. V.A.Uspenskiy tarbiya modeli yoki pedagogik nazariya yaratmagan; uning merosi musiqashunoslik va musiqa etnografiyasiga oid. Shu sababli maqola sarlavhasidagi Uspenskiy modeli iborasi olim tomonidan ishlab chiqilgan tizimni emas, balki uning hujjatlashtirilgan faoliyatidan qayta tiklangan tamoyillar asosida muallif tomonidan loyihalangan modelni anglatadi. Mazkur farqlash ilmiy halollikning zaruriy sharti hisoblanadi va modelning barcha qoidalari uchun amal qiladi.

Olim faoliyatidan modelning asosini tashkil etuvchi to'rt tamoyil qayta tiklanadi. Birinchi tamoyil haqiqiy ishga jalb etishdir: tarbiyaviy ta'sir maxsus tashkil etilgan tadbirda emas, real natijaga ega bo'lgan birgalikdagi mehnatda yuz beradi. Ikkinchi tamoyil madaniy meros materialiga tayanishdir: ish mazmuni shaxs uchun o'z madaniyati bilan bog'liqlikni his qilish imkonini beradi. Uchinchi tamoyil ustoz

namunasining izchilligidir. To'rtinchi tamoyil esa natijaning uzoq muddatligini tan olishdir.

Birinchi tamoyilning psixologik asosi aniq. Maxsus tashkil etilgan tarbiyaviy vaziyatda ishtirokchi o'zidan nima kutilayotganini biladi va shunga mos xulq-atvor namoyish etadi; bu esa uning haqiqiy pozitsiyasini aks ettirmasligi mumkin. Haqiqiy ish sharoitida esa, natija real bo'lgani uchun, shaxs o'z haqiqiy munosabatini namoyon qiladi: u yo ishni puxta bajaradi, yo yuzaki; yo qiyinchilikda davom etadi, yo to'xtaydi. Aynan shu real tanlovlar qadriyatli pozitsiyani shakllantiradi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini baholash masalasi alohida e'tiborni talab qiladi. Xorijiy tadqiqotlarda xarakter tarbiyasi dasturlarining samaradorligi bo'yicha jiddiy empirik ish olib borilgan va aniq natijalar beruvchi yondashuvlarning umumiy belgilari aniqlangan. Shu bilan birga, mazkur sohada o'lchov muammosi saqlanib qolmoqda: axloqiy sifatlar bevosita kuzatilmaydi, anketa natijalari esa ijtimoiy ma'qullanadigan javob berish moyilligi tufayli ishonchli emas. Shu sababli model samaradorligining mezonlari ehtiyotkorlik bilan belgilanishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi V.A.Uspenskiyning ilmiy-pedagogik faoliyatidan qayta tiklangan tamoyillar asosida pedagogik oliy ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish modelini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun modelning nazariy asoslarini tahlil qilish, tarkibiy bloklari va ularning o'zaro bog'lanishini belgilash hamda samaradorlikni baholash mezonlari va amalga oshirish shartlarini asoslash vazifalari belgilandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Adabiyotlar tahlili

Mazkur tadqiqotning birlamchi manba bazasini V.A.Uspenskiyning ishlari tashkil etadi. 1924-yilda nashr etilgan Shashmaqom nota yozuvi va V.M.Belyayev bilan hamkorlikda 1928-yilda Moskvada chop etilgan turkman musiqasiga oid tadqiqot uning ish uslubini – dala materialiga tayanish, uni puxta qayd etish va tizimli umumlashtirish

birligini – namoyon etadi. Mazkur ishlar birgalikdagi ilmiy mehnatning qanday tashkil etilgani haqida ham tasavvur beradi va modelning birinchi tamoyili uchun hujjatli asos bo'lib xizmat qiladi.

Axloqiy tarbiya nazariyasining asoslari ijtimoiy fanlarda ishlab chiqilgan. E.Dyurkgeym axloqiy tarbiyaga bag'ishlangan ishida uning uch elementini – intizom ruhi, ijtimoiy guruhga mansublik va iroda avtonomiyasini – ajratib, axloqiy tarbiyani shaxsni jamiyat hayotiga tayyorlash jarayoni sifatida talqin qilgan. L.Nuchchi va D.Narvaes rahbarligida tayyorlangan axloqiy va xarakter tarbiyasiga oid yirik to'plamda esa mazkur sohadagi zamonaviy nazariy yondashuvlar va empirik tadqiqotlar tizimlashtirilgan.

Xarakter tarbiyasi dasturlarining samaradorligi masalasi alohida tadqiqot yo'nalishini tashkil etadi. M.Berkovits va M.Bir mazkur sohadagi empirik tadqiqotlarni tizimli tahlil qilib, natija beruvchi dasturlarning umumiy belgilarini aniqlashgan: ularning uzoq muddatliligi, ta'lim muassasasining butun hayotiga singdirilganligi, o'qituvchilar tayyorgarligi va oilaning ishtiroki. Mualliflarning muhim xulosasiga ko'ra alohida, qisqa muddatli tadbirlar barqaror natija bermaydi; samaradorlik dasturning yaxlitligi va davomiyligi bilan bog'liq.

Tarbiyaviy ishning tashkiliy shakllari masalasi ham tadqiq etilgan. Adabiyotda loyihaviy faoliyat, volontyorlik va ijtimoiy amaliyot kabi shakllarning tarbiyaviy salohiyati qayd etiladi, biroq ularning samaradorligi tashkil etilish tarziga bog'liqligi ta'kidlanadi: agar ishtirok majburiy va rasmiy bo'lsa, mazkur shakllar ham o'z ta'sirini yo'qotadi. Mazkur xulosa modelning haqiqiy ish tamoyili uchun qo'shimcha asos beradi.

N.Noddings mazkur an'anaga muqobil yondashuv taklif qiladi. Uning g'amxo'rlik etikasi konsepsiyasiga ko'ra axloqiylik qoidalar yoki fazilatlar ro'yxatini o'zlashtirish orqali emas, g'amxo'rlik munosabatlarida shakllanadi. Noddings axloqiy tarbiyaning to'rt tarkibiy qismini ajratadi: namuna, ya'ni g'amxo'rlikni so'z bilan emas, amalda ko'rsatish; suhbat, ya'ni ochiq va natijasi oldindan belgilanmagan muloqot;

amaliyot, ya'ni g'amxo'rlik ko'rsatish tajribasi; hamda tasdiqlash, ya'ni insonda uning eng yaxshi imkoniyatini ko'rish va unga ishonch bildirish.

Milliy ilmiy maktabda ma'naviy tarbiya masalalari izchil tadqiq etilmoqda. S.Ergashbayevning O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirishga bag'ishlangan ishida uzluksiz ta'lim tizimi yoshlar dunyoqarashini shakllantirishning asosiy institutsional vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Mazkur yondashuv model uchun bevosita ahamiyatga ega: u ma'naviy tarbiyaning natijasi uzoq muddatli ekanini va uni qisqa muddatli ta'sirlar bilan ta'minlab bo'lmasligini asoslaydi. S.Ergashbayevning uzluksiz ta'limni tashkil etish orqali yoshlarning ma'naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirishga oid tadqiqotida esa dunyoqarash yuksalishi shaxsning mustaqil mushohadasi bilan bog'lanadi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotning metodologik asosini aksiologik, faoliyatli va sistemaviy yondashuvlarning uyg'unligi tashkil etadi. Aksiologik yondashuv ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsadini aniqlashda qo'llanildi: uning natijasi talabanning axloqiy me'yorlarni bilishi emas, balki ularning uning qadriyatlar tizimiga kirishi va real qarorlariga ta'sir ko'rsatishidir. Mazkur mezon modelning barcha bloklarini loyihalashda asosiy yo'naltiruvchi bo'lib xizmat qildi.

Faoliyatli yondashuv modelning markaziy qoidasini belgilab berdi. Unga ko'ra qadriyat faoliyat jarayonida, ayniqsa real natijaga ega bo'lgan va tanlov talab qiluvchi faoliyatda shakllanadi. Shu asosda modelning asosiy tarbiyaviy vositasi sifatida maxsus tadbir emas, balki talabanning haqiqiy ishga jalb etilishi belgilandi. Ushbu tanlov tarbiyaviy ishning og'irlik markazini tadbirlar rejasidan o'quv va ilmiy faoliyat mazmuniga ko'chiradi.

Tadqiqotda tizimli-strukturaviy tahlil usuli qo'llanildi. Uning yordamida tarbiyaviy jarayonning tarkibiy qismlari ajratildi va ular o'rtasidagi bog'lanishlar aniqlandi, bu esa modelning blok tuzilmasini asoslash uchun zamin yaratdi. Tahlil

amaldagi tarbiyaviy ishda bloklar o'rtasidagi bog'lanishlarning zaifligini, ayniqsa natijaviy blokning amalda yo'qligini ko'rsatdi.

Tarixiy-pedagogik rekonstruksiya usuli model tamoyillarini asoslashda qo'llanildi. Uning qoidolari qat'iy belgilandi: har bir tamoyil hujjatlashtirilgan faoliyat faktiga tayanadi; tadqiqotchi talqini manbaning o'z mazmunidan ochiq farqlanadi; olimga u ifodalamagan nazariy qoidalar nisbat berilmaydi. Modelning o'zi muallif ishlanmasi sifatida belgilandi va bu holat ishning barcha qismlarida ochiq qayd etildi.

Tadqiqotda kontekstual tahlil usuli qo'llanildi. Uning yordamida olim faoliyatining tarbiyaviy jihatlari o'z davrining sharoiti doirasida ko'rib chiqildi va ulardan qaysi biri zamonaviy ta'lim muhitiga ko'chirilishi mumkinligi aniqlandi. Tahlil ko'chirilishi mumkin bo'lgan narsa tashkiliy shakl emas, balki birgalikdagi haqiqiy ish tamoyili ekanini ko'rsatdi.

Pedagogik modellashtirish usuli tadqiqotning asosiy vositasi bo'ldi. Model to'rt blokdan iborat tizim sifatida loyihalandi va har bir blok uchun uning mazmuni, vazifasi, boshqa bloklar bilan bog'lanishi hamda amalga oshirish vositalari belgilandi. Modellashtirishda yaxlitlik talabi asosiy mezon bo'ldi: har bir blok qolganlari bilan funksional bog'langan bo'lishi va ulardan ajralgan holda qo'llanilmasligi lozim.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari

Olib borilgan tadqiqot natijasida model asosini tashkil etuvchi to'rt tamoyil V.A.Uspenskiy faoliyatidan qayta tiklandi. Haqiqiy ishga jalb etish tamoyili olimning shogirdlarni ma'ruzalar emas, aniq ilmiy vazifalar atrofida birlashtirgan amaliyotiga tayanadi. Madaniy meros materialiga tayanish tamoyili uning butun faoliyatining mazmunidan kelib chiqadi. Ustoz namunasining izchilligi tamoyili olimning o'zi talab qilgan aniqlik va sabrni o'z ishida ko'rsatganiga asoslanadi. Natijaning uzoq muddatliligi tamoyili esa yillar davom etgan ekspeditsiya va yozuv ishlarining tabiatidan kelib chiqadi.

Muhokama

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning samarali modeli qanday bo'lishi kerak degan savol xorijiy pedagogik diskursda keskin polemikaga sabab bo'lmoqda. Bahsning bir qutbida tizimli, dalillarga asoslangan yondashuv turadi. M.Berkovits va M.Bir xarakter tarbiyasi dasturlarining samaradorligini empirik tahlil qilib, natija beruvchi dasturlarning umumiy belgilarini aniqlashgan: ularning uzoq muddatligi, ta'lim muassasasining butun hayotiga singdirilganligi, xodimlar tayyorgarligi va oila ishtiroki. Ularning pozitsiyasidan kelib chiqadiki, tarbiyaviy ish aniq loyihalanishi, maqsadlari belgilanishi va natijalari o'lchanishi lozim.

N.Noddings bu yondashuvga muqobil pozitsiya taklif qiladi. Uning g'amxo'rlik etikasi konsepsiyasiga ko'ra axloqiylik fazilatlar ro'yxatini o'zlashtirish orqali emas, g'amxo'rlik munosabatlarida shakllanadi. Noddingsning fikricha, dasturlashtirilgan xarakter tarbiyasining asosiy kamchiligi shundaki, u shaxsni tarbiyaviy ta'sir obyektiga aylantiradi, holbuki axloqiy o'sish faqat teng munosabatda, ochiq suhbat va haqiqiy g'amxo'rlik tajribasida sodir bo'ladi. U tarbiyaning to'rt komponentini – namuna, suhbat, amaliyot va tasdiqlashni – ajratib, ularning har biri munosabat tabiatiga ega ekanini ta'kidlaydi.

E.Dyurkgeymning klassik qarashlari bahsga ijtimoiy o'lcham qo'shadi. U axloqiy tarbiyani shaxsni jamiyat hayotiga tayyorlash jarayoni sifatida talqin qilib, unda intizom, guruhga mansublik va iroda avtonomiyasi elementlarini ajratadi. Dyurkgeymning yondashuvida muhim jihat shundaki, u axloqiy me'yorni shaxsdan tashqaridagi ijtimoiy haqiqat sifatida ko'radi, biroq uning o'zlashtirilishi shaxsning ongli roziligini talab qilishini ham tan oladi. Bu pozitsiya ikki qutb o'rtasida oraliq o'rin egallaydi: me'yor tashqaridan keladi, lekin u majburlash bilan emas, tushuntirish bilan qabul qilinadi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot ma'naviy-axloqiy tarbiya samaradorligini tadbirlar sonini oshirish yo'li bilan ta'minlab bo'lmasligini asoslab berdi. Muammoning ildizi tarbiyaviy

ishning kasbiy tayyorgarlikdan ajratilganida yotadi; yechim esa uni o'quv va ilmiy faoliyat mazmuniga singdirishdadir. Taklif etilgan model V.A.Uspenskiy faoliyatidan qayta tiklangan to'rt tamoyilga – haqiqiy ishga jalb etish, madaniy meros materialiga tayanish, ustoz namunasining izchilligi va natijaning uzoq muddatlilikiga – asoslanadi. Modelning maqsadli, mazmuniy, texnologik va natijaviy bloklari hamda ular o'rtasidagi funksional bog'lanishlar ishlab chiqildi. Samaradorlikni baholashning uch darajali tizimi asoslanib, faqat uchinchi daraja – pedagogik amaliyot davridagi real xulq-atvor – ishonchli ko'rsatkich ekani ko'rsatildi. Asosiy xavf sifatida rasmiylashuv aniqlanib, uni oldini olish uchun baholashni nazorat tizimiga emas, rivojlantiruvchi suhbatga bog'lash tavsiya etildi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalar shakllantirildi: birinchidan, tarbiyaviy ishning og'irlik markazini tadbirlar rejasidan o'quv va ilmiy faoliyat mazmuniga ko'chirish; ikkinchidan, talabalarni mahalliy madaniy meros bilan bog'liq real izlanish loyihalariga jalb etish; uchinchidan, pedagogik amaliyot davrida talabaga haqiqiy mas'uliyat yuklash; to'rtinchidan, ma'naviy-axloqiy tarbiya natijasini tadbirlardagi qatnashuv bilan emas, kasbiy qarorlardagi qadriyatli asoslanganlik bilan baholash; beshinchidan, loyiha ishlarining davomiyligini kamida ikki semestr etib belgilash.

Yakuniy xulosa sifatida shuni ta'kidlash lozimki, qadriyatlar haqida gapirish ularni uzatishning eng zaif usulidir. Ular birgalikdagi haqiqiy ishning sifat talablari orqali, ustozning o'z qarorlari orqali va talabaning real mas'uliyat tajribasi orqali uzatiladi. Uspenskiy faoliyatining tarbiyaviy qiymati ham aynan shunda: u shogirdlarini nasihat bilan emas, ishning o'zi bilan tarbiyalagan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Durkheim É. Moral Education: A Study in the Theory and Application of the Sociology of Education. – New York: Free Press, 1961. – 288 p.
2. Успенский В.А. Шашмаком. – Бухара, 1924. (Shashmaqom.)
3. Ergashbaev S. O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish // Объединяя студентов: международные исследования и

- сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – Т. 1, № 1. – С. 314–316. (Developing young people's spiritual worldview through the continuing education system in Uzbekistan.)
4. Noddings N. Caring: A Feminine Approach to Ethics and Moral Education. – Berkeley: University of California Press, 1984. – 216 p.
5. Успенский В.А., Беляев В.М. Туркменская музыка. Т. 1. – М., 1928. (Turkmen Music. Vol. 1.)
6. Noddings N. The Challenge to Care in Schools: An Alternative Approach to Education. – New York: Teachers College Press, 1992. – 193 p.
7. Ergashbayev S. Uzluksiz ta'lim tashkil etish orqali yoshlarning ma'naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish // Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary. – 2025. – Vol. 1, № 1. – P. 10–13. (Enhancing young people's spiritual and philosophical worldview through the organisation of continuing education.)
8. Berkowitz M.W., Bier M.C. What Works in Character Education // Journal of Research in Character Education. – 2007. – Vol. 5, № 1. – P. 29–48.
9. Nucci L.P., Narvaez D. (eds.) Handbook of Moral and Character Education. – New York: Routledge, 2008. – 622 p.
10. Mirzaolimjon og'li M.M., Shohbozbek E. Yangi O'zbekistonning ta'lim siyosati va universitetlarning yangi modellari // Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – 2025. – Vol. 16, № 01. – B. 325–328. (The education policy of New Uzbekistan and new university models.)